

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ФАКТОРІВ, ЩО ОБУМОВЛЮЮТЬ ВЧИНЕННЯ СЛУЖБОВОГО ПІДРОБЛЕННЯ ЯК КОРУПЦІЙНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

TO THE PROBLEM OF DEFINITION OF FACTORS CONTRIBUTING TO THE COMMISSION FORGERY AS CORRUPTION OFFENSES

Остапенко Я.С.,
ад'юнкт

кафедри кримінального права та кримінології
Харківського національного університету внутрішніх справ

У статті проаналізовано основні детермінанти корупційних правопорушень та службового підроблення саме як різновиду таких злочинів. Окремо проаналізовано правові, економічні, організаційні, соціально-політичні та моральні фактори. Розглянуто фактори, що впливають на формування злочинної поведінки службових осіб, а саме працівників правоохоронних органів, серед яких автор виділяє групи факторів, такі як економічні, психологічні, соціальні, соціально-економічні.

Ключові слова: причини та умови корупційних правопорушень, правові, економічні, організаційні, соціально-політичні, моральні фактори.

В статье проанализированы основные детерминанты коррупционных правонарушений и служебного подлога именно как разновидности таких преступлений. Отдельно проанализированы правовые, экономические, организационные, социально-политические факторы. Рассмотрены факторы, которые влияют на формирования преступного поведения служебных лиц, а именно сотрудников правоохранительных органов, среди которых автор выделяет группы факторов, такие как экономические, психологические, социальные, социально-экономические.

Ключевые слова: причины и условия коррупционных правонарушений, правовые, экономические, организационные, социально-политические факторы.

The article analyzes the main determinants driven corruption offenses and forgery in particular, as a kind of crime. Separately analyzed legal, economic, organizational, social and political factors. Considered factors that affect on formation mechanism of the criminal conduct of officials, namely law enforcement officers, among them author singles out such groups of factors as economic, psychological, social, economic and social.

Key words: causes and conditions of corruption offenses, legal, economic, organizational, social, political, moral factors.

Постановка проблеми. Корупція завжди залишається актуальною проблемою для України, а особливо під час активних змін в усіх сферах життя українського народу. Це негативне явище загрожує становленню правової, демократичної, економічно-розвиненої, соціально-благополучної держави. Корупція залишається одним з найбільш небезпечних соціальних лих, а заходи, що вживаються для її подолання з боку держави, бажаного результату поки що не дають [1, с. 2]. Службове підроблення входить до сфери службових злочинів і є одним з основних способів вчинення корупційних злочинів.

Стан дослідження. До теоретичних і практичних проблем запобігання і протидії проявам корупції та службового підроблення саме як корупційного злочину у своїх працях зверталось багато зарубіжних та вітчизняних науковців: О.М. Бандурка, Г.М. Борзенков, В.В. Голіна, Н.О. Гуророва, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, Б.В. Здравомислов, Н.С. Карпов, О.М. Литвинов, О.А. Мартиненко, М.І. Фіалка та інші, але проблема корупції в правоохоронних органах залишається актуальною в усі часи.

Метою роботи є визначення місця службового підроблення в корупції в правоохоронних органах та встановлення основних детермінантів вчинення службового підроблення як одного з різновидів злочинів корупційної спрямованості.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи детермінанти вчинення службового підроблення, необхідно звернути увагу на декілька його характерних ознак. Як слушно зауважив професор Н.Г. Кадников, унікальність службового підроблення полягає в тому, що воно здатне бути універсальним способом вчинення різних злочинів [2, с. 93].

По-перше, службове підроблення є одним з елементів корупції, а тому його можна вважати злочинном корупційної спрямованості. По-друге, суб'єкт вчинення службового підроблення є спеціальним, ним є тільки службова особа. По-третє, спеціальним суб'єктом вчинення такого кримінального правопорушення можуть бути також працівники правоохоронних органів. Отже, розкриваючи причини та умови вчинення службового підроблення, крім специфічних детермінант, що властиві для зазначеного виду кримінальних правопорушень, необхідно звернути увагу на фактори, що сприяють вчиненню корупційних злочинів, кримінальних правопорушень службовими особами взагалі, та працівниками правоохоронних органів зокрема.

В результаті проведеного аналізу визначень корупції та корупційних кримінальних правопорушень, що надано в юридичній літературі та міжнародних нормативно-правових актах, можна зробити висновок про те, що майже всі джерела вказують на

зловживання службовим становищем як на різновид злочинів корупційної спрямованості. А отже, службове підроблення, як спеціальний вид зловживання службовим становищем, також є злочином корупційної спрямованості. Ми погоджуємося з баченням М.І. Фіалки, який вказує, що службове підроблення є злочином, спрямованим на досягнення злочинної мети корупційних правопорушень [3, с. 182]. Крім цього, корисливий мотив притаманний для вчинення більшості кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачена в Особливій частині Кримінального кодексу України.

Основними причинами та умовами, тобто чинниками, що породжують корупційні злочини або сприяють їх вчиненню [4, с. 70], є такі:

1. *Правові.* Це фактори, пов'язані з:

- існуванням певної категорії осіб, щодо яких законодавчо передбачено застосування часткового та повного імунітету від кримінальної відповідальності;

- невідповідності наявної системи кримінальних покарань тяжкості вчинення корупційних злочинів;

- відсутністю правової норми, яка б передбачала кримінальну відповідальність за здійснення посередництва у вчиненні корупційного злочину;

- підвищеною залежністю населення від осіб, що є державними службовцями, а також низьким рівнем правосвідомості громадян;

- протиріччями, що містяться у кримінальному, податковому, цивільному на іншому законодавстві;

- відсутністю чіткої та зваженої політики держави у боротьби з корупцією, яка б передбачала конкретні та дієві напрями профілактичної діяльності щодо недопущення вчинення корупційних злочинів.

2. *Економічні.* До економічних факторів слід зарахувати такі:

- високий рівень безробіття, інфляції, зниження вартості грошового забезпечення, розхитування банківської системи, відсутність доступної системи довгострокового іпотечного кредитування;

- появу дуже багатих прошарків населення, що призвело до виникнення можливості давати хабарі;

- недотримання умов ринкової конкуренції, що призводить до спроб монополізації певної сфери діяльності для отримання надприбутків та створює умови для підкупу службових осіб, вчинення службових підроблень;

- необґрунтовано високі податки обумовлюють створення тіньової економіки, що також є причиною фальсифікації офіційних документів.

3. *Організаційні.* Такими факторами є:

- недостатня кількість професіоналів, здатних боротися із проявами корупції, особливо у вищих щаблях влади, що призводить до високого рівня латентності злочинів вказаної категорії. Важливим кроком у напрямку подолання зазначеного фактору сприяння корупційній злочинності є створення Антикорупційного бюро;

- відсутність державної програми з оцінки та прогнозу корупційних процесів, що відбуваються у різних сферах діяльності країни;

- недостатній рівень взаємодії підрозділів правоохоронних органів;

- відсутність напрацьованого ефективного механізму повернення до України майна, грошей, здобутих незаконним шляхом;

- відсутність негайного реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, що мають вчинятися, а також загальнодержавної системи даних щодо осіб, яким, відповідно до вироку суду, заборонено обіймати певні посади, а також займатися певною діяльністю.

4. *Соціально-політичні детермінанти.* До них, зокрема, зараховують:

- проникнення представників злочинних угруповань до державних органів влади, зокрема до її найвищих щаблів з метою лобювання власних корисливих інтересів, що зазвичай протистоять інтересам держави та суспільства;

- необґрунтовано розширені штати державних службовців, що призведе до відсутності належного контролю за їх діяльністю;

- низький рівень довіри до органів влади, що спровокований нестабільною політичною ситуацією країни.

5. *Моральні фактори:*

- отримання правлячою елітою матеріальних благ за рахунок прогалин у законодавстві, на підставі формальних аукціонів, за результатами незаконно виграних тендерів, переможцями яких визначено невід'ємною складовою таких незаконних дій є службове підроблення;

- заміна персональної відповідальності колективною;

- існування неоднозначного відношення суспільства до вчинення корупційних злочинів: підтримуючи державні заходи боротьби з проявами корупції, населення зазвичай погоджується на корупційне вирішення питань, якщо питання стосується їх особистого добробуту. Як наслідок, значна кількість громадян психологічно налаштована на необхідність давати хабарі. При цьому відношення до зазначеного кримінального правопорушення ми аналізуємо не як злочин, а як вдячність за отримані послуги.

Вважаємо також за доцільне класифікувати фактори вчинення корупційних правопорушень, запропоновані О.В. Шевченком, зокрема: об'єктивні, об'єктивно-суб'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних факторів науковець зараховує протиріччя, що виникають у сфері економіки, соціального устрою; до суб'єктивних – ті, що створені в наслідок діяльності людини [5, с. 131].

На нашу думку, важливим компонентом детермінації службового підроблення також є виокремлення факторів, що впливають на механізм формування злочинної поведінки серед службових осіб. Ми поділяємо позицію А.А. Задорожного, який вказує на те, що ключове місце у кримінологічному дослідженні службової злочинності посідає причинно-умовний комплекс [6, с. 113].

Слід погодитися з поглядом А.П. Слободзяна, який зауважує, що вирішальне значення у розкритті

причин та умов вчинення службового підроблення є відсутність чітко регламентованого порядку складання та захисту службових документів, що мають регулювати, з одного боку, діяльність суб'єктів господарювання, а з іншого – діяльність контролюючих та правоохоронних органів [7, с. 321]. Вважаємо, що однією з умов, які сприяють вчиненню службового підроблення службовими особами, є соціально-психологічне середовище, сформоване всередині трудового колективу. Злочинні наміри можуть виникнути в особи, якщо в її оточенні створено криміногенне середовище, в якому кожен, хто не вимагає або не отримує хабарі, викликає здивування та неповагу. Негативно впливає на поведінку службовця також суспільна думка, згідно з якою кожен чиновник повинен мати великий прибуток та відповідні матеріальні прояви свого службового становища (великий будинок, машину, коштовності тощо). Вказані обставини є чинниками, що сприяють вчиненню службовими особами службового підроблення, що, як зазначалось вище, є одним з механізмів вчинення корупційних кримінальних правопорушень.

Отже, фактори, що обумовлюють вчинення службового підроблення службовими особами, можна поділити на чотири групи: економічні, психологічні, соціальні, соціально-економічні.

Економічними факторами передусім є зменшення платоспроможності громадян, кризові явища в економіці, наслідком чого є погіршення матеріального становища громадян та намагання осіб, що є службовими особами, поліпшити власний добробут за рахунок вчинення саме службового підроблення.

До психологічних факторів, що впливають на вчинення службовими особами службового підроблення, слід зарахувати такі: незадовільний стан службової дисципліни, відсутність мотиваційної готовності та психологічної придатності до виконання організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків чи повноважень представників влади.

Соціально-економічні фактори, пов'язані насамперед з недостатнім рівнем матеріального забезпечення робочих місць службових осіб, низькою заробітною платою, відсутністю соціальної захищеності (відсутність житла, додаткових виплат на оздоровлення, путівок у відомчі оздоровчі заклади тощо).

Наступною складовою детермінант службового підроблення є вчинення зазначеної категорії злочинів працівниками правоохоронних органів. Незважаючи на те, що вони покликані діяти у сфері запобігання злочинності, існують непоодинокі випадки, коли правоохоронці стають суб'єктами вчинення кримінальних правопорушень. Факти службового підроблення працівниками правоохоронних органів, як правило, пов'язані із вчиненням корупційних кримінальних правопорушень. Метою підроблення є фальсифікація певних процесуальних документів для непритягнення винної особи до кримінальної відповідальності або навпаки.

Поява злочинців серед працівників правоохоронних органів на пряму пов'язана із загальною кримі-

налізацією суспільства. Для того щоб пояснити цей соціальний феномен, слід зауважити, що правоохоронці живуть в тих же умовах, що і решта громадян. Криза, що охопила економічну та політичну сфери суспільства, так само негативно впливає на працівників правоохоронних органів, як і на інших членів суспільства.

Звичайно, забезпечення законності та правопорядку в повній мірі стає можливим тільки у державі, де працівники правоохоронних органів виконують належним чином свої професійні обов'язки. Проте кількість кримінальних правопорушень корупційної спрямованості, що їх учиняють правоохоронці, свідчать про наявність загрози економічному розвитку країни, що на пряму пов'язана з національною безпекою.

На наш погляд, однією з причин, що спонукають правоохоронців вчиняти кримінальні правопорушення, зокрема службові підроблення, є негативна суспільна думка щодо їх діяльності. Ставлення більшості громадян до працівників правоохоронних органів виражається у недовірі та насторожі. Вказана негативна оцінка діяльності працівників силових структур зазвичай переноситься і поза сфери їх службової діяльності. У суспільстві панує думка, що правоохоронні органи є силовою, бюрократизованою системою, якій притаманні негативні якості: користоловство та байдужість щодо громадян. Така репутація силових структур складалася роками ще за часів існування СРСР, в подальшому, після здобуття Україною незалежності, структура правоохоронних органів не змінилась конструктивно, а залишалась радянською.

Однією з детермінант вчинення службового підроблення працівниками правоохоронних органів є також заміна соціальних цінностей в суспільстві взагалі, та серед молоді зокрема. На сучасному етапі наявність знань та отримання вищої освіти не є гарантією стабільного заробітку, достатнього для задоволення всіх законних потреб людини.

У більшості сфер діяльності склалася кланова, спадкова система, що передбачає наступність в отриманні посади, сфери впливу тощо. Особи, які здобули певний рівень влади, намагаються не допускати сторонніх осіб на цей щабель.

Крім цього, специфіка служби в правоохоронних органах передбачає певні особливості, що впливають на особистість, можуть спричинити певні зміни у системі її цінностей, а також на психоемоційному рівні. Вказані зміни пов'язані передусім з неабияким навантаженням як фізичним, так і розумовим, якому піддаються працівники правоохоронних органів. Негативний вплив має також фактор екстремальності умов, в яких працюють правоохоронці, відсутність об'єктивних належним чином робочих місць та умов проживання. Всі перелічені фактори, а також особливі повноваження, якими наділені працівники правоохоронних органів, створюють умови, за яких працівник правоохоронних органів свідомо вносить неправдиві відомості до офіційних документів. Як правило, такі документи відносяться до процесуальних. Метою вчи-

нення перерахованих злочинних дій зазвичай є отримання додаткової матеріальної винагороди.

До умов, що сприяють вчиненню службового підроблення працівниками правоохоронних органів, можна також зарахувати управлінський фактор. Плинність кадрів призведе до швидкої зміни керівників, і в результаті у співробітників, які прийшли на службу одразу після закінчення вищого навчального закладу, виникають проблеми з відсутністю кваліфікованого наставника. Як свідчить практика, відсутність або низький рівень профілактичної роботи, недоліки в роботі з кадрами, в організації управління є факторами, що обумовлюють зростання злочинності серед працівників правоохоронних органів.

Специфіка роботи правоохоронця передбачає також прийняття відповідального рішення в екстремальних умовах за короткий проміжок часу. Як правило, від цього рішення може залежати життя іншої особи або самого працівника правоохоронного органу; неправильна оцінка доказів може призвести до притягнення до кримінальної відповідальності невинуватої особи. Недосвідченого співробітника може ввести в оману легкість доступу до процесуальних документів, процесуальна самостійність, коли від його рішення залежить доля іншої особи. Перераховані фактори, а також невмотивована впевненість в тому, що він завдяки своєму процесуальному статусу здатен уникнути покарання, можуть стати причинами вчинення службового підроблення. Відсутність за таких обставин керівника, який здатен правильно зорієнтувати молодого співробітника, а також велике психоемоційне навантаження, відсутність досвіду виконання певних робіт може призвести до вчинення правоохоронцем кримінального правопорушення, що розглядається.

Ще однією причиною вчинення службового підроблення працівником правоохоронного органу є намагання створити уявні досягнення високих показників у роботі або підвищити неіснуюче навантаження. З цією метою працівник правоохоронного органу може складати, наприклад, протоколи про неіснуючі адміністративні правопорушення або фальсифікувати протоколи допитів свідків, яких ніколи не допитували, тощо. Такий фактор вчинення службового підроблення пов'язаний з обліковою системою, що залишилася у правоохоронних органах з радянський часів і відповідно до якої, чим більше виявлено кримінальних правопорушень, тим краще працює правоохоронець. При цьому до уваги не береться ані загальний рівень злочинності (його зменшення або збільшення), ані певні соціальні або економічні обставини, що існують станом на певний момент. Можливість зміни критеріїв обговорюється вже тривалий час, однак рішення, які наблизили б оцінку діяльності правоохоронних органів до най-

більш оптимальної, що враховувала б усі зовнішні та внутрішні фактори, а також сприяла реальній, а не уявній боротьбі зі злочинністю, не прийнято.

Серед детермінант вчинення службових підроблень важливе місце також відведено умовам вчинення злочину. Умови – це обставини, існування яких не викликає вчинення кримінального правопорушення, однак які можуть сприяти виникненню наміру на його вчинення. Умови вчинення службового підроблення можуть бути ситуаційними, що сприяють вчиненню службових підроблень, та мотиваційними (нейтральні, ті, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, або ті, що перешкоджають). Обидва види умов взаємопов'язані та взаємодіють одна з одною. Отже, ситуаційною умовою вчинення службового підроблення є відсутність нормативно-правового регулювання певної сфери діяльності, наприклад щодо отримання дотацій на оплату комунальних платежів. Залишаючись протягом тривалого часу не врегульованою, вона стає об'єктом корисних злочинів щодо незаконного заволодіння бюджетними коштами. Вчинення вказаного кримінального правопорушення відбувається за допомогою свідомого внесення неправдивих відомостей в офіційні документи щодо отримання від держави певного виду дотацій.

Як бачимо з вищевикладеного, умови вчинення службового підроблення, на відміну від причин, сприяють вчиненню кримінального правопорушення, однак не призводять до нього.

Наведені фактори вчинення службового підроблення, а також безпосередній зв'язок такого виду кримінальних правопорушень з корупційними злочинами свідчать про необхідність адекватного реагування з боку державних органів влади з метою проведення широкомасштабної компанії з викорінення корупції та запобігання вчиненню службових підроблень. Ступінь впливу злочинності на суспільство свідчить про те, що злочин є не тільки правовим феноменом, але й все більше перетворюється на політичне та економічне явище.

Причини службового підроблення варто шукати і у морально-етичному стані суспільства. Обов'язком держави, як політичної організації суспільства, є виховання населення, прищеплення правової культури, моральних цінностей, обґрунтування необхідності отримання освіти та спеціальності.

Висновки. Отже, можемо зробити висновок про те, що детермінантами службового підроблення як окремого виду злочину є причини та умови, що сприяють існуванню злочинності в цілому, зокрема: нестабільність в економічній та політичній сферах, невідповідність законодавства вимогам сьогодення, заміна принципів моралі на ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тучак Р.М. Адміністративно-правові засади боротьби з корупцією: автореф. дис. ... канд. юр. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Р.М. Тучак. – Х., 2007. – 20 с.
2. Кадников Н.Г. Квалификация преступлений и вопросы судебного толкования / Н.Г. Кадников. – М.: Коломенская типография, 2003. – 144 с.
3. Фіалка М.І. Службове підроблення як різновид корупційного правопорушення: сучасний кримінологічний стан та характеристика / М.І. Фіалка // Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: зб. матеріалів Міжнародної

науково-практичної конференції (Харків, 17 квіт. 2014 р.) / МВС України ; Харківський нац. ун-т внутр. справ ; Наук.-дослід. ін-т вивч. пробл. злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України ; Кримінологічна асоціація України. – Х.: Золота миля, 2014. – 256 с.

4. Запобігання та протидія корупції: навч. посіб. / [А.М. Михненко, Р.П. Марчук, А.М. Мудров та ін.] ; за ред. проф. А.М. Михненка. – К.: НАДУ, 2010. – 360 с.

5. Шевченко О.В. Причини та умови корупційної злочинності / О.В. Шевченко / О.В. Шевченко // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011– № 3(7). – С. 122–132.

6. Задорожний А.А. Злочини у сфері службової діяльності як об'єкт кримінологічного дослідження / А.А. Задорожний // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 3(7). – С. 111–121.

7. Слободзян А.П. Дослідження проблем детермінант службового підроблення / А.П. Слободзян // Право і суспільство. – 2013. – № 6. – С. 319–323.

УДК 343.211

МІСЦЕ НОРМАТИВНИХ ФАКТОРІВ В СИСТЕМІ ОБСТАВИН, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ СОЦІАЛЬНУ ОБУМОВЛЕНІСТЬ ЗАКОНУ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

THE PLACE OF NORMATIVE FACTORS IN THE SYSTEM OF CIRCUMSTANCES WHICH DETERMINE SOCIAL CONDITIONALITY OF LAW ABOUT CRIMINAL LIABILITY

Пашенко О.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник
сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю
Наукового-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України*

Статтю присвячено аналізу нормативних факторів соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність та визначенню їх місця в системі відповідних обставин. Доводиться, що вказані фактори самостійного значення не мають, а охоплюються обставиною соціальної обумовленості, такою як системно-правова несуперечливість.

Ключові слова: соціальна обумовленість, криміналізація, закон про кримінальну відповідальність, нормативні фактори, системно-правова несуперечливість.

Статья посвящена анализу нормативных факторов социальной обусловленности закона об уголовной ответственности и определению их места в системе соответствующих обстоятельств. Доказывается, что указанные факторы самостоятельного значения не имеют, а охватываются обстоятельством социальной обусловленности, таким как системно-правовая непротиворечивость.

Ключевые слова: социальная обусловленность, криминализация, закон об уголовной ответственности, нормативные факторы, системно-правовая непротиворечивость.

The article is devoted to analysis the normative social factors conditioning the law about criminal liability and the definition of their place in the relevant circumstances. It is proved that these factors don't have independent meaning, and this circumstance covered by social conditioning as system-legal consistency.

Key words: social conditioning, criminalization, law about criminal liability, normative factors, system-legal consistency.

Постановка проблеми. Проблема соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність постала у вітчизняній науці на початку 70-х рр. ХХ ст., тобто майже одночасно з активізацією соціологічних досліджень в юриспруденції. Названій проблематиці присвятили свої наукові праці Н.Б. Алієв, Д.О. Балабанова, Л.П. Брич, П.С. Дагель, І.О. Зінченко, Г.А. Злобін, С.Г. Келіна, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнєцова, В.О. Навроцький, В.Д. Філімонов, П.В. Хряпінський та інші правники. Вони пропонували враховувати неоднакову кількість обставин, за допомогою яких визначається соціальна обумовленість кримінально-правових норм, та різним чином іменували їх, використовуючи такі термі-

ни: «підстава», «умова», «передумова», «критерії», «чинник», «фактор» тощо. Зауважимо, що одна група правників вела мову власне про соціальну обумовленість, інша – про криміналізацію, а ми вважаємо, що це не одне й те саме [1, с. 210, 211].

Стан дослідження. Багато науковців, серед яких В.І. Борисов, В.В. Гальцова, Д.О. Гармаш, С.В. Гізімчук, О.В. Гороховська, С.В. Гринчак, Д.П. Євтєєва, К.В. Казанцева, Н.В. Нетеса, О.В. Мандро, В.В. Мульченко, К.М. Оробець, В.В. Федосєєв, І.М. Чуб та інші, виділяє групу обставин соціальної обумовленості (підстав криміналізації), таких як нормативні або *нормативно-правові чинники* (фактори). Автор пропонує власну систему названих